

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11
The 11th STOU National Research Conference

สิทธิชุมชนกับพลวัตการจัดการทรัพยากร : ศึกษากรณีความขัดแย้งจากการขุดลอกคลองบุษบงค์

ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร

Community Rights and the Dynamic of Resource Management : A Case Study of Conflict
Management Klong Busabong, Huai Khen Subdistrict, Bang Mun Nak District, Pichit Province

อัฐวรรณ น้าใจเย็น (Atthawat Namjaiyen)¹ ขจรศักดิ์ สิทธิ (Kajornsak Sitthi)²

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) สภาพปัญหาสาเหตุและผลกระทบจากการขุดลอกคลองบุษบงค์ ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร (2) แนวทางแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดจากการขุดลอกคลองบุษบงค์ (3) แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนในมิติสิทธิชุมชน โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์กลุ่มประชากรและการสนทนากลุ่มของผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ 1) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน คือ ผู้นำชุมชน ตัวแทนชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมฝั่งคลองบุษบงค์ทั้งสองฝั่งคลอง 2) ผู้ให้ข้อมูลหลักนอกชุมชน คือ ผู้แทนสำนักงานชลประทานที่ 3 (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาท่าบัว) กรมชลประทาน ผลการวิจัยพบว่า การขุดลอกคลองบุษบงค์ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศคลองบุษบงค์โดยรวม เกิดน้ำท่วมในชุมชน เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชนและระหว่างชุมชนกับภาครัฐ โดยระดับของความขัดแย้งมีทั้งรุนแรง ค่อนข้างรุนแรงและไม่รุนแรง แนวทางแก้ไขความขัดแย้ง คือ (1) การจัดการความขัดแย้งภายในชุมชน โดยใช้แนวทางการประนีประนอม (2) แนวทางจัดการความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ โดยภาครัฐต้องสร้างความเข้าใจกับประชาชนในพื้นที่ที่ดำเนินโครงการด้วยการให้ข้อมูลโครงการฯ อย่างเป็นระบบและครบถ้วน, เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในลักษณะการจัดการแบบมีส่วนร่วม (Co-management) ตลอดจนมีมาตรการการป้องกันการทุจริตคอร์รัปชั่น และการป้องกันผลประโยชน์ทับซ้อน

คำสำคัญ สิทธิชุมชน การจัดการความขัดแย้ง ทูตทางสังคม คลองบุษบงค์

¹ นักศึกษาลัทธิรัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช paddy.namjaiyen@gmail.com.

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ksitthi@gmail.com

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11

The 11th STOU National Research Conference

Abstract

This research aims to study (1) Condition of causes and Impact from the dredging of the Canal Busabong, Huai Khon Subdistrict, Bang Mun Nak District Phichit Province (2) Resolution of the conflict caused by the dredging of the Canal Busabong (3) Natural resource management guidelines and community environment in community rights dimensions The qualitative research and collects information from related documents and field data with interviews with population and group discussion, including 1) The main information providers in the community are leading community leaders. 2) The main information providers outside the community are representatives of the 3rd Irrigation Bureau. (Water and Maintenance Program) Department of Irrigation. The dredging of the Busabong canal effect the ecosystem and conflict in the community a between the community and the government The level of conflict is intense. quite severe and mild conflict management within the community should (1) employ compromise guidelines (2) guidelines for managing conflicts between communities and government agencies The government must create common understanding with people in the area by systematically providing project information, provides an opportunity for people to participate in the manner of participatory management (Co-Management) and measures to prevent corruption a prevention of conflict of interest

Keywords: Community rights, Conflict management, Social capital, Busabong Canal

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11

The 11th STOU National Research Conference

บทนำ

มนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้ เพราะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยประโยชน์ให้มนุษย์ได้รับปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ขณะเดียวกันการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์ ได้ส่งผลกระทบต่อสภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด รวมทั้งการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของจำนวนประชากร และกระแสโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด ยิ่งไปกว่านั้นมนุษย์ยังใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย และไม่มีแผนการจัดการอย่างเป็นระบบ จึงส่งผลทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมและการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติตามมา

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งต่างๆ (สิ่งแวดล้อม) ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชหญ้า สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน เป็นต้น จากคำนิยามแล้วจะเห็นได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติทุกประเภทนั้น จะเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม แต่สิ่งแวดล้อมทุกชนิดไม่เป็นทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด ซึ่งอาจกล่าวสรุปได้ว่า การที่จะจำแนกสิ่งแวดล้อมใดๆ เป็นทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายประการ ส่วนแนวคิดในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในยุคปัจจุบันภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ มุ่งให้ความสำคัญกับภาคประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่น ให้เข้ามามีส่วนร่วมกับองค์กรภาครัฐในการจัดการ พร้อมทั้งได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขและพัฒนานโยบายเพื่อเป็นแนวทางในการจัดการ มุ่งให้สอดคล้องกับแนวโน้มและการพัฒนาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่นในยุคปัจจุบัน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนท้องถิ่นภายใต้บริบทของสิทธิชุมชน โดยมีชนบทธรรมนิยมจารีตประเพณี วัฒนธรรม และข้อตกลงของชุมชนท้องถิ่นเป็นแนวทาง ดังกล่าวมานี้ถือเป็นทุนทางสังคมอันเป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนให้ชุมชนท้องถิ่นนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ตนเองได้อย่างยั่งยืน ถ้ามองในมิติว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นกับทรัพยากรธรรมชาติจึงดำเนินควบคู่กันไปด้วยความผูกพันและเอื้ออำนวยต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นย่อมมีความชอบธรรมที่จะเลือกวิธีการดูแลและควบคุมวิถีการดำรงชีวิตของตนเองภายใต้บทบัญญัติของกฎหมายรัฐธรรมนูญ ที่ให้สิทธิเสรีภาพในชีวิตและปัจจัยในการดำรงชีพ ถ้าทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่นโดยอ้อมมีอยู่เพื่อการดำรงชีวิตของประชากรในชุมชนท้องถิ่นนั้น ประชากรในชุมชนท้องถิ่นนั้นย่อมมีสิทธิเหนือทรัพยากรธรรมชาตินั้นๆ ในการที่จะใช้ประโยชน์ อนุรักษ์ฟื้นฟูและจัดการใดๆ ตามที่กฎหมายรับรองคุ้มครองสิทธิ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่นั้นๆ ได้รับการดูแลรักษาเพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันให้ยั่งยืนต่อไป

นับตั้งแต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 มีบทบัญญัติรับรองสิทธิชุมชนขึ้นเป็นครั้งแรก ส่งผลให้เกิดการตื่นตัวของชุมชนต่างๆ ในการอ้างสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ รวมทั้งสิทธิในการมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม(ไพบูลย์ วราหะไพฑูรย์, อ้างถึงใน กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550, คำนำ) สืบเนื่องต่อมาถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้บัญญัติรับรองเรื่องสิทธิชุมชนไว้เช่นกัน ซึ่งก่อให้เกิดประเด็นคำถามว่า การตื่นตัวเกี่ยวกับสิทธิชุมชนและอำนาจการใช้สิทธิของชุมชนเป็นของผู้มีอำนาจในภาครัฐ ภาคเอกชนหรือชุมชนหรือไม่อย่างไร แต่ในบริบทความเป็นจริงแล้วสิทธิชุมชนจะต้องได้รับการยกระดับอย่างแท้จริงและปราศจากการแทรกแซงจากอำนาจรัฐ อนึ่งเมื่อแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมได้มีการยอมรับ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11

The 11th STOU National Research Conference

กันอย่างกว้างขวางมากขึ้น ทำให้งานวิชาการเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อเรียกร้องสิทธิให้ชุมชนสามารถมีหน้าที่ในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จาก ป่าไม้ แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติ อื่นๆ ซึ่งงานวิชาการที่เกิดขึ้นนั้นได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาที่มาของการแย่งชิงทรัพยากรอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากระบบกฎหมายที่ไม่รับรองบทบาท และจารีตประเพณีของชุมชน ในทางกลับกันรัฐกลับมุ่งขยายตัวโดยผ่านกลไกทางการปกครอง การศึกษา สาธารณสุข และหน่วยงานอื่นๆ เพื่อเข้ามาควบคุมและครอบงำชนบท ทำให้ความมีอิสระ ความสามารถในการจัดการชีวิตของตนเองของชาวชนบทกลับลดลงอย่างต่อเนื่อง การอ้างสิทธิของรัฐเหนือทรัพยากรทั้งหมดโดยใช้กลไกทางกฎหมายและหน่วยงานต่างๆ และการเพิ่มบทบาทของรัฐในการควบคุมทรัพยากร ทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทและอำนาจในการตัดสินใจลดลง จึงเกิดปัญหาในการพัฒนาชนบทของไทยว่าในด้านหนึ่งรัฐต้องการให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท เพื่อให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งรัฐกลับจำกัดสิทธิของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งเท่ากับเป็นการลดบทบาทและอำนาจของชุมชนท้องถิ่นลง (ยศ สันตสมบัติ, 2548, น. 277-278)

สืบเนื่องจากกรณีพื้นที่ ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ กรณีการขุดลอกคลองบุษบงค์ ซึ่งชุมชนตำบลห้วยเขนเป็นสังคมไทยที่มีลักษณะโครงสร้างทางสังคมแบบหลวมๆ เป็นสังคมที่ไม่มีกฎหมายที่เคร่งครัดแน่นอนให้คนปฏิบัติตาม เป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคลสูง ยังขาดความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม ขาดจิตสำนึกทางการเมือง ไม่สามารถรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมส่วนรวมได้ ภาครัฐได้ใช้จุดอ่อนนี้ในการแทรกแซงกลไกของสิทธิชุมชน ทำให้เกิดวิกฤตของการใช้สิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมในภาคสาธารณะ ประกอบกับชาวบ้านในชุมชนไม่สนใจจะแสดงบทบาททางสังคมของตน แต่กลับปล่อยให้เป็นที่ของภาครัฐเข้ามาจัดการทุกอย่างทุกอย่างเพราะความเคยชินกับสภาพการที่ภาครัฐเข้ามาดำเนินการต่างๆ ไปด้วยความหวังดี ภาคสังคมโดยเฉพาะชุมชนซึ่งเคยจัดการกับสิ่งต่างๆ ได้เองมาก่อน จึงค่อยๆ สูญเสียความสามารถในการจัดการปัญหา ด้วยเหตุดังกล่าวกล่าวข้างต้น จึงควรหันมาให้ความสำคัญกับมุมมองด้านความรู้ และอำนาจของชาวบ้านอย่างจริงจัง ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกละเลยตลอดมา

สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงเป็นลักษณะของพลวัตที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาในยุคกระแสโลกาภิวัตน์ เพื่อเปลี่ยนแปลงไปสู่การจัดการที่สมดุลและยั่งยืน การจัดการทรัพยากรในชุมชนโดยใช้สิทธิชุมชนจึงเป็นเสมือนอำนาจของชุมชนที่มีพลังแฝงอยู่ในมิติต่างๆ ของชุมชน ที่สามารถนำมาใช้ขับเคลื่อนกระบวนการจัดการทรัพยากร-ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการแก้ไขปัญหาในชุมชนได้อย่างเป็นระบบ

คำถามการวิจัย

1. คลองในพื้นที่ภาคกลางตอนบนและคลองบุษบงค์มีความเป็นมาและเกิดปัญหาสาเหตุและผลกระทบอย่างไรต่อชุมชนท้องถิ่น
2. เพราะเหตุใดจึงเกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชนอันเนื่องมาจากโครงการขุดลอกคลองบุษบงค์
3. ชุมชนท้องถิ่นควรใช้วิธีการใดเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนในยุคกระแสโลกาภิวัตน์

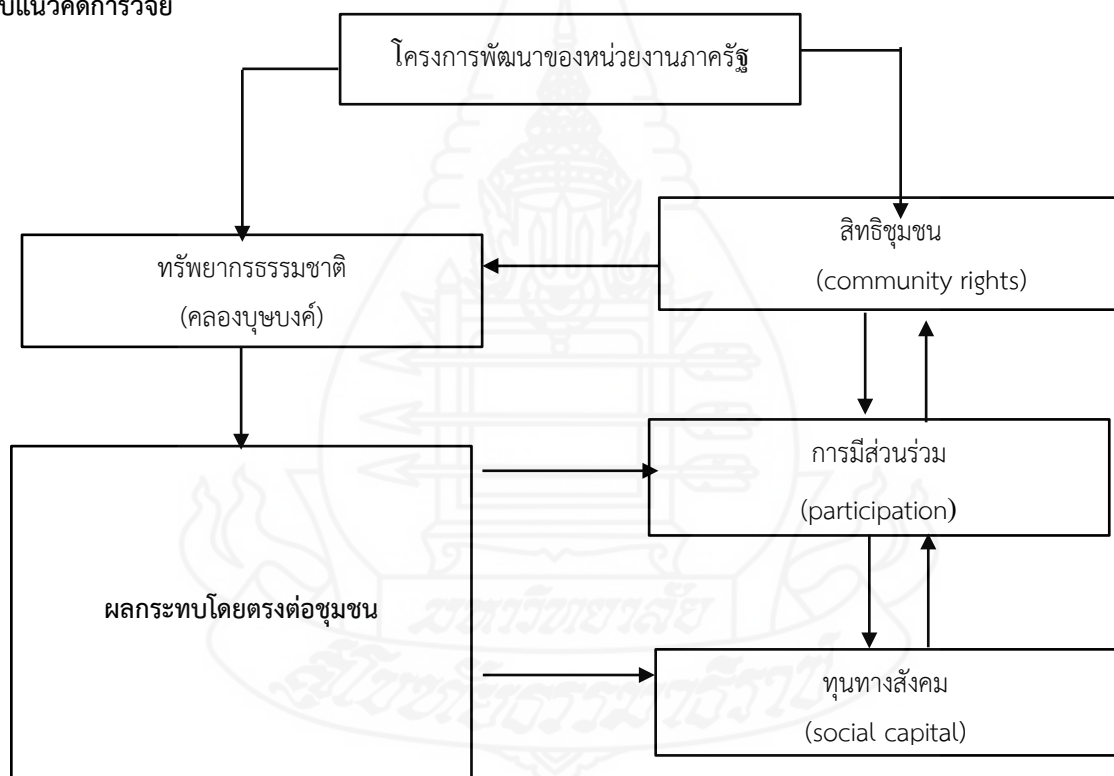
การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11
The 11th STOU National Research Conference

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาประเด็นปัญหาสาเหตุและผลกระทบจากโครงการชุดลอกคลองบุษบงค์ ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร 3 ประเด็นหลัก ดังนี้ คือ

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาสาเหตุและผลกระทบจากการชุดลอกคลองบุษบงค์ ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร
2. เพื่อศึกษาแนวทางแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดจากการชุดลอกคลองบุษบงค์ ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร
3. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนในมิติสิทธิชุมชน

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้กรอบแนวคิดการวิจัย 3 ประการ ได้แก่ แนวคิดสิทธิชุมชน แนวคิดการมีส่วนร่วม และ แนวคิดทุนทางสังคม

ประการแรก แนวคิดสิทธิชุมชน (Community Rights) ใช้เป็นกรอบแนวคิดเพื่อปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจรัฐกับชุมชนให้เกิดความเท่าเทียมกัน มิใช่เป็นการใช้อำนาจจากด้านบนลงสู่ด้านล่าง และทำลายระบบการผูกขาดทั้งด้านนโยบายความรู้ เพราะสิทธิชุมชนนั้นเป็นความคิดที่เอื้อหนุนให้ประชาชน ชุมชน มีสิทธิ มีเสียง มีส่วนร่วม โดยเฉพาะสิทธิในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร อนุรักษ์ บำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ และสิทธิของบุคคลที่จะ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11

The 11th STOU National Research Conference

มีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการคุ้มครอง รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เป็นการชี้ชะตาอนาคตของตนเอง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเข้าใจปัญหา รู้เท่าทันและมีสติ เป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน อนึ่งถ้ารัฐให้ความสำคัญและให้อำนาจกับสิทธิชุมชนอย่างจริงจังก็จะทำให้การพัฒนาประเทศเป็นไปในทางที่ดี นอกจากนี้การที่รัฐให้อำนาจสิทธิชุมชนอย่างเต็มที่ในการจัดการทรัพยากรก็จะทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่ได้รับการจัดการอย่างเป็นธรรมและยั่งยืนที่สุดด้วย

ประการที่สอง แนวคิดการมีส่วนร่วม (Participation) โดยนำแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม มาใช้เป็นกรอบแนวทางในการวิเคราะห์แก้ไขปัญหาสาเหตุและผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ โดยภาครัฐต้องจัดให้มีกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ปัญหา ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ความรู้และความชำนาญร่วมกับบุคลากรหน่วยงานภาครัฐ สนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เปิดโอกาสให้ประชาชนรู้จักวิเคราะห์สถานการณ์ที่ตนเองเป็นอยู่และพร้อมจะเปลี่ยนแปลงเมื่อจำเป็น และกระบวนการการมีส่วนร่วมเป็นไปด้วยความสมัครใจปราศจากการบังคับหรือไม้อย่างไร ซึ่งกระบวนการการมีส่วนร่วมดังกล่าวจะนำมาซึ่งการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ของคนในชุมชนต่อไป

และประการสุดท้าย แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) โดยใช้แนวคิดทุนทางสังคมเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชนท้องถิ่น ว่าในชุมชนมีทุนทางสังคมที่มีลักษณะเป็นผลประโยชน์หรือต้นทุนส่วนรวมที่มาจากการช่วยเหลือกัน ความร่วมมือกันระหว่างบุคคลและระหว่างกลุ่มต่างๆ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม หรือไม้อย่างไร โดยการนำกรอบแนวคิดทุนทางสังคมมาปรับใช้ร่วมกับกรอบแนวคิดสิทธิชุมชน และกรอบแนวคิดการมีส่วนร่วม เพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมท่ามกลางบริบทปัญหาความขัดแย้ง ปัญหาระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ของชุมชนในปัจจุบัน เพื่อสร้างความมั่นคงด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้ยั่งยืน ทั้งนี้ ถ้าการที่รัฐยังเป็นผู้กุมอำนาจในการตัดสินใจในเรื่องนโยบายการพัฒนาประเทศอยู่ฝ่ายเดียว สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นการทำลายต้นทุนทางสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เป็นประชากรที่อาศัยอยู่ริมฝั่งคลองบุษบงค์ทั้งสองฝั่งคลอง และในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงที่ได้รับผลกระทบจากการขุดลอกคลองบุษบงค์ ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร และกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นคน Generation B (Gen B 2489-2507) ที่ได้หันใช้ทรัพยากรธรรมชาติจากคลองบุษบงค์เมื่อครั้งยังมีความอุดมสมบูรณ์ โดยการใช้ในคลองบุษบงค์สำหรับการบริโภคและอุปโภค ใช้น้ำเพื่อการเกษตร เลี้ยงสัตว์ เป็นที่อยู่อาศัยของพืชและสัตว์น้ำซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชาวบ้านในชุมชน ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำ ผู้นำชุมชนในพื้นที่, หน่วยงานหรือองค์กรทั้งในและนอกพื้นที่ที่รับผิดชอบหรือเกี่ยวข้องกับคลองบุษบงค์ เครื่องมือที่ใช้วิจัย คือ (1) ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) (2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จำนวน 10 คน เป็นการลงสนามพื้นที่ศึกษาวิจัยโดยทำการสัมภาษณ์กลุ่มประชากรเป้าหมาย เป็นการสัมภาษณ์เคาะโครงหัวข้อประเด็นสภาพปัญหาสาเหตุและผลกระทบที่เกิดจากการขุดลอกคลองบุษบงค์ในลักษณะพูดคุยสนทนาตามธรรมชาติ คำถามที่ผู้วิจัยใช้เป็นคำถามในการสนทนาเป็นคำถามลักษณะปลายเปิด ต้องการให้แสดงความคิดเห็นหรือเหตุผลเป็นหลัก (3) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) (4) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11

The 11th STOU National Research Conference

Participant Observation) (5) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยกำหนดวัตถุประสงค์ในการสนทนากลุ่มในประเด็นความเป็นมาของคลองบุษบงค์ สภาพปัญหาสาเหตุและผลกระทบที่เกิดจากโครงการขุดลอกคลองบุษบงค์ ประเด็นความขัดแย้งในชุมชนจากการขุดลอกคลองบุษบงค์ และประเด็นแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนผ่านมิติสิทธิชุมชน เพื่อศึกษาความคิดเห็น ทศนคติ ความรับรู้ ความรู้สึก ความเชื่อของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม (6) ตัวผู้วิจัยเองวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีเชิงพรรณนา, วิเคราะห์โดยใช้แนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย และใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงอุปนัย

ผลการวิจัย

ในการดำเนินโครงการวิจัยเรื่อง สิทธิชุมชนกับพลวัตการจัดการทรัพยากร : ศึกษากรณีการขุดลอกคลองบุษบงค์ ตำบลห้วยเขน อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร ปรากฏผลการวิจัยดังนี้

โครงการขุดลอกคลองบุษบงค์ของภาครัฐเพื่อจัดการน้ำและผลกระทบที่เกิดขึ้นจัดสนทนากลุ่ม (Focus group) เพื่อเก็บข้อมูลตามวัตถุประสงค์ในประเด็นความเป็นมาของคลองบุษบงค์ สภาพปัญหาสาเหตุ ผลกระทบ และแนวทางแก้ไขที่เกิดจากการขุดลอกคลองจากกลุ่มประชากรเป้าหมายที่มีบทบาทในชุมชน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำรวมจำนวน 8 คน ปรากฏผลดังนี้

ผลกระทบจากสถานการณ์น้ำและการแก้ไข้ปัญหา

ในปัจจุบันผลกระทบที่เกิดจากสถานการณ์น้ำเป็นปัญหาที่ชาวบ้านในชุมชนให้ความสำคัญมากที่สุดโดยเริ่มตระหนักและสังเกตถึงการเปลี่ยนแปลงของปริมาณน้ำโดยรวมในพื้นที่ชุมชน โดยพบว่าปริมาณน้ำในฤดูฝนมีมากเกินไป และในฤดูแล้งปริมาณน้ำมีน้อยลง กล่าวคือ ในฤดูฝนซึ่งเป็นช่วงน้ำหลาก ในลำคลองบุษบงค์และบริเวณพื้นที่ลุ่มในชุมชนจะมีปริมาณน้ำค่อนข้างมาก ประกอบกับคันคลองบุษบงค์ที่เกิดจากการขุดลอกเกิดการชำรุดและขาดการบำรุงรักษาทำให้คันคลองพังทลายเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้น้ำไหลทะลักเข้าท่วมบ้านเรือนของชาวบ้านในชุมชน โบราณสถาน และพื้นที่ทำการเกษตรทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้รับความเดือดร้อนและพืชผลทางการเกษตรเสียหายตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา ในขณะเดียวกันในช่วงฤดูแล้งปริมาณน้ำในคลองบุษบงค์กลับลดลงอย่างเห็นได้ชัดเจน ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนเชื่อว่ามีสาเหตุมาจากการขุดลอกคลองบุษบงค์จากหน่วยงานของภาครัฐ นอกจากการขุดลอกคลองบุษบงค์จะส่งผลกระทบต่อปริมาณน้ำในลำคลองแล้วยังส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอันเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านในชุมชนอีกด้วย กลายเป็นปัญหาเรื้อรังที่ทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ และยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจังจากหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบ

ความขัดแย้งของชาวบ้านในชุมชนจากโครงการขุดลอกคลองบุษบงค์

สภาพปัญหาและสาเหตุความขัดแย้งจากการโครงการขุดลอกคลองบุษบงค์ ผลการศึกษาพบว่าชนิดของความขัดแย้งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการที่ชาวบ้านในชุมชนบางส่วนที่อยู่ริมฝั่งคลองไม่เห็นด้วยกับโครงการขุดลอกคลองบุษบงค์ และไม่ยินยอมให้มีการทำคันคลองรูกกล้าที่ดินของตน เพราะโครงการขุดลอกต้องทำคันคลองทั้งสองฝั่ง ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความยินยอมในการทำคันคลองรูกกล้าเข้าไปในเขตที่ดินของตน เมื่อถึงฤดูฝนซึ่งมีน้ำหลากประกอบกับน้ำที่ไหลมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ อำเภอนนทบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ ทำให้ปริมาณน้ำในลำคลองบุษบงค์มีมากและไหลเข้าท่วมบ้านเรือนของชาวบ้านในชุมชนบริเวณที่ไม่ได้ทำคันคลอง ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่ยินยอมและไม่ยินยอมให้ทำคันคลองรูกกล้าเข้าไปในที่ดินของตน มีปัญหาตามมา เช่น ปัญหาเรื่องการระบายน้ำ ปัญหาความเสียหายของพืชผลทางการเกษตร โดยระดับของ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11

The 11th STOU National Research Conference

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมีทั้งในส่วนที่มีระดับความรุนแรง ค่อนข้างรุนแรงและไม่รุนแรง สาเหตุของความขัดแย้งส่วนใหญ่เกิดจากความไม่ลงตัวในเรื่องผลประโยชน์ และความขัดแย้งในด้านความคิดเห็น ผลของความขัดแย้งได้ส่งผลโดยตรงต่อความสัมพันธ์ของคู่กรณีที่เกิดความขัดแย้ง

สภาพความขัดแย้งอีกกรณี เป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สาเหตุเพราะชาวบ้านในชุมชนมีความเชื่อว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่มีประสิทธิภาพ ไม่มีแผนการดำเนินงานที่ชัดเจน และไม่ดำเนินการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการขาดการคล่องให้กับชาวบ้านในชุมชนทั้งที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง

การใช้แนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนในมิติที่เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยซึ่งได้รับการรับรองไว้ในกฎหมายระดับรัฐธรรมนูญแล้วถึงสามฉบับ แต่ในทางปฏิบัติที่ผ่านมาและในปัจจุบันพบว่ายังคงมีปัญหาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนที่มักจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนในพื้นที่ที่โครงการภาครัฐเหล่านั้นเข้าไปดำเนินการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสภาพอากาศ แหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภค สุขภาพของคนในชุมชนวิถีชีวิตของชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ตลอดจนฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งทำกินของคนในชุมชน

ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในกรณี “สิทธิชุมชน” กับ “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” นั้น ถือว่า “สิทธิชุมชน (Community Rights)” เป็น “สิทธิตามรัฐธรรมนูญ (Constitutional Rights)” สิทธิชุมชนมีลักษณะความหมายดังนี้ สิทธิชุมชนในลักษณะเชิงเนื้อหาอันมีสองลักษณะ คือ (1) สิทธิของชุมชนในการจัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน เป็นการรับรองและคุ้มครองสิทธิให้กับชุมชนในลักษณะที่เป็นสิทธิเชิงกลุ่ม (Group’s Rights หรือ Collective Rights) สิทธิชุมชนในลักษณะสิทธิเชิงเนื้อหา (Substantive Rights) นั้น ผู้ทรงสิทธิ (Rights’ Holder) คือ ชุมชนสามารถใช้สิทธินี้ได้ทันที เพราะเป็นสิทธิที่มีเนื้อหาเป็นของตนเองโดยสมบูรณ์ เป็นสิทธิที่มีลักษณะ ขอบเขต และเงื่อนไขที่สมบูรณ์ชัดเจนในตัวเองแล้ว โดยไม่ต้องพึ่งพาสิทธิประเภทอื่นมาประกอบเสริม กับ (2) สิทธิชุมชนในการร่วมจัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ กล่าวคือ การที่รัฐธรรมนูญรับรองให้ชุมชนมีสิทธิร่วมดำเนินการกับรัฐ ในลักษณะดังกล่าวเป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติรูปแบบหนึ่งที่เรียกว่า “การจัดการร่วม (Co-management)” ซึ่งเกิดจากการผสมผสานระหว่างการจัดการสองรูปแบบ คือ การจัดการโดยรัฐ (State Property Regime) กับ การจัดการโดยชุมชน (Common Property Regime) สิทธิของบุคคลและชุมชนยังหมายความรวมถึง สิทธิที่จะร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือรัฐ ในการดำเนินการในลักษณะดังกล่าวด้วย ส่วนสิทธิชุมชนในลักษณะสิทธิเชิงกระบวนการ (Procedural Rights) นั้น เป็นหน้าที่ของรัฐที่จะใช้สิทธิเชิงกระบวนการนี้เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนไปสู่การคุ้มครองสิทธิเชิงเนื้อหา สิทธิชุมชนที่มีลักษณะของสิทธิเชิงกระบวนการ คือ สิทธิในการมีส่วนร่วม สิทธิในการแสดงความคิดเห็น สิทธิในข้อมูลข่าวสาร และสิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องนำสิทธิชุมชนในลักษณะเชิงเนื้อหาและเชิงกระบวนการมาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้เป็นรูปธรรม

ปัญหาและข้อเสนอแนะ

ผลกระทบจากสถานการณ์น้ำและการแก้ไขปัญหา

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11

The 11th STOU National Research Conference

จากสถานการณ์น้ำท่วมในชุมชนซึ่งปัญหาสาเหตุหลักเกิดจากการพังทลายของคันคลองอันเนื่องมาจากการขุดลอกคลองบุษบงค์ ซึ่งคันคลองเกิดการชำรุดเสียหายและขาดการบำรุงรักษาจากหน่วยงานภาครัฐ (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) ที่มีหน้าที่รับผิดชอบซ่อมแซมและบำรุงรักษา ประกอบกับการบริหารจัดการไม่มีประสิทธิภาพ ขาดความเข้าใจและองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จึงทำให้น้ำไหลเข้าท่วมชุมชน แนวทางแก้ไขระยะสั้น (เร่งด่วน) ควรให้หน่วยงานภาครัฐ (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) ที่รับผิดชอบ ดำเนินการซ่อมแซมคันคลองที่พังทลายให้ใช้งานได้ตามปกติ และทำการสำรวจความสมบูรณ์ของคันคลองตลอดแนวทั้งสองฝั่งในเขตพื้นที่ที่รับผิดชอบ การแก้ปัญหาในระยะยาว หน่วยงานภาครัฐ (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) ที่มีหน้าที่รับผิดชอบ ควรกำหนดนโยบายและแผนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้ชัดเจน สามารถนำมาปฏิบัติได้จริงตามสถานการณ์ โดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายและแผน นโยบายและแผนควรมีความสอดคล้องกับการกำหนดอำนาจหน้าที่ วิธีการประสานงานกับองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และในขณะเดียวกันก็ใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามระเบียบและข้อกำหนดอย่างชัดเจนด้วย

ความขัดแย้งของชาวบ้านในชุมชนจากโครงการขุดลอกคลองบุษบงค์

เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นสองกรณี (1) ระหว่างชาวบ้านในชุมชนด้วยตนเอง แบ่งออกเป็นฝ่ายที่สนับสนุนโครงการขุดลอกกับฝ่ายที่ไม่สนับสนุนโครงการขุดลอก เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคล ประเด็นหลักของความขัดแย้งเป็นเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัวกรณีการยินยอมให้ทำคันคลองรูกกล้าเข้าไปในที่ดินของตนเองจากโครงการขุดลอก ขัดแย้งเรื่องแนวความคิดและความเชื่อมั่นในวัตถุประสงค์ของโครงการขุดลอกว่าอาจไม่สามารถแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชุมชนได้ เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นภายในชุมชนจึงเป็นสาเหตุทำให้ชาวบ้านในชุมชนขาดความสามัคคี ขาดการติดต่อสื่อสารขาดประสิทธิภาพ มีการบิดเบือนหรือไม่ให้ข้อมูล ขาดความร่วมมือ ควรใช้แนวทางในการจัดการความขัดแย้งด้วยการประนีประนอม (Compromising) ซึ่งเป็นวิธีการที่แต่ละฝ่ายต่างยินยอมที่จะเสียประโยชน์บางส่วนที่ตนต้องการคนละส่วนเพื่อเป็นการรอมชอมต่อกัน ในการประนีประนอมจึงไม่มีผู้ชนะหรือผู้แพ้อย่างชัดเจน เป็นการปันส่วนสิ่งที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างเท่าเทียมกัน โดยยอมรับว่าข้อยุติที่ได้อาจไม่สามารถสร้างความพอใจแก่ทั้งสองฝ่ายได้อย่างเต็มที่ตามที่ต้องการ อีกกรณีเป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) ที่มีหน้าที่รับผิดชอบโครงการขุดลอก โดยกลุ่มชาวบ้านในชุมชนที่ไม่สนับสนุนโครงการขุดลอก ไม่ยินยอมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบดำเนินการทำคันคลองจากโครงการขุดลอกรูกกล้าเข้าไปในที่ดินของตน เป็นผลทำให้โครงการขุดลอกไม่สามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ของโครงการที่ต้องการแก้ไขปัญหา น้ำท่วมและภัยแล้งได้ แนวทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว หน่วยงานภาครัฐ (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) ที่มีหน้าที่ดำเนินโครงการขุดลอกและหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง ควรให้ข้อมูลข่าวสารรายละเอียดของโครงการภาครัฐที่จะเข้าไปดำเนินการในพื้นที่ชุมชนอย่างครบถ้วนและไม่ปิดบัง ตลอดถึงผลดีผลเสียของการดำเนินโครงการ รวมทั้งผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนทั้งทางบวกและทางลบ ก็จะทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นต่อการดำเนินโครงการนั้นได้ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชุมชนในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะในด้านการกำหนดเป้าหมายและแนวทางการพัฒนา ควรให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน แต่ในบริบทภาพรวมแล้ว หน่วยงานภาครัฐมักจะเป็นตัวตั้งในการดำเนินการเพียงฝ่ายเดียวอันเป็นสาเหตุทำให้เกิดความขัดแย้งกับชุมชนเมื่อนำโครงการต่างๆ มาดำเนินการขับเคลื่อนในพื้นที่

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11

The 11th STOU National Research Conference

แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนในมิติสิทธิชุมชนในมิติการใช้สิทธิชุมชนเป็นเครื่องมือจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนนั้น หน่วยงานภาครัฐ โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีหน้าที่รับผิดชอบโครงการ ไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการขุดลอกคลองบุษบงค์ จึงทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งและปัญหาอื่นๆ ตามมา แนวทางแก้ไข หน่วยงานภาครัฐ (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) ที่มีหน้าที่รับผิดชอบโครงการควรส่งเสริมและสนับสนุนการสร้างศักยภาพและโอกาส (Empowerment and Enabling) ให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารราชการ โดยเฉพาะขั้นตอนการประเมินโครงการ กรณีความชัดเจนและขอบเขตความเป็นไปได้ของโครงการ รวมถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยการส่งเสริมให้มีการจัดเวที/การประชุม เพื่อสร้างความเข้าใจ ประสานงาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมกันของชุมชน รวมทั้งการพัฒนาความรู้ความเข้าใจเพื่อเพิ่มขีดความสามารถ โดยการให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นกระบวนการ อีกทั้งการมีส่วนร่วมนั้นควรให้เป็นไปอย่างกว้างขวาง (Inclusive) โดยผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมต้องเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อม ควรให้ความรู้ในเรื่องสิทธิชุมชนแก่ชาวบ้านในชุมชน ว่ามีความสำคัญอย่างไรกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรร่วมมือกับชุมชนในการนำสิทธิชุมชนมาใช้เป็นเครื่องมือขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้สมดุลและยั่งยืนต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

สภาพคลองบุษบงค์ในอดีต-ปัจจุบัน โดยสภาพทั่วไปของคลองบุษบงค์ในอดีตจากการศึกษาพบว่า คลองบุษบงค์มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในเขตอำเภอชนแดน จังหวัดเพชรบูรณ์ คลองบุษบงค์จัดเป็นคลองขนาดเล็ก หน้าแล้งน้ำแห้ง ส่วนหน้าน้ำเรือเดินได้ สภาพทางกายภาพของลำคลองบุษบงค์ มีลักษณะคดเคี้ยวและโค้งคล้ายลักษณะงูเลื้อย เป็นคลองที่ยาวมากคลองหนึ่ง คือ มีความยาวถึง 70 กิโลเมตร ในอดีตคลองบุษบงค์มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชนเป็นอย่างมากทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี อาทิ ในด้านการคมนาคมขนส่งทางน้ำ การนำน้ำไปหล่อเลี้ยงพื้นที่ทำการเกษตร การใช้ประโยชน์จากพืชน้ำและสัตว์น้ำซึ่งเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน การระบายน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลาก และการนำน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนของชาวบ้านในชุมชน และยังใช้เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีกด้วย มีการจัดการอนุรักษ์ พื้นฟู คลองบุษบงค์โดยชุมชนเอง แต่เมื่อกระแสโลกาภิวัตน์ได้แพร่เข้ามาในชุมชน มีโครงการพัฒนาของภาครัฐเข้ามาดำเนินการขับเคลื่อนในพื้นที่ชุมชน ทำให้สภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์เกิดความเสื่อมโทรมลง เป็นสาเหตุทำให้เกิดปัญหาและผลกระทบตามมา ดังเช่น โครงการขุดลอกคลองบุษบงค์ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาของภาครัฐ เป็นโครงการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมและภัยแล้งของชุมชน แต่ผลของการดำเนินโครงการไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ ในขณะเดียวกันยังเกิดปัญหาความขัดแย้งของชาวบ้านในชุมชนด้วยตนเอง ในด้านความคิด ความเชื่อ ค่านิยม เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาวบ้านในชุมชนที่ไม่สนับสนุนโครงการกับหน่วยงานภาครัฐที่เข้ามาดำเนินโครงการคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปัญหาสาเหตุและผลกระทบ รวมถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนเกิดจากการไม่สามารถนำสิทธิชุมชนที่รับรองไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมได้

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11

The 11th STOU National Research Conference

สิทธิชุมชน (Community Rights) ถือเป็นสิทธิตามรัฐธรรมนูญ (Constitutional Rights) และเป็นสิทธิเชิงกลุ่ม การใช้สิทธิชุมชนต้องเป็นการใช้สิทธิในนามกลุ่ม ไม่สามารถใช้สิทธิในนามบุคคลได้ เช่น สิทธิของชุมชนในการจัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน สิทธิดังกล่าว ชุมชนมีสิทธิจัดการด้วยตัวเอง นอกจากนี้ชุมชนยังมีสิทธิร่วมจัดการ ร่วมบำรุงรักษา และร่วมใช้ประโยชน์ ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือรัฐอีกด้วย การที่รัฐธรรมนูญรับรองให้ชุมชนมีสิทธิร่วมดำเนินการกับรัฐในลักษณะดังกล่าว เป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่เป็น ทรัพยากรธรรมชาติรูปแบบหนึ่งที่เรียกว่า การจัดการร่วม (Co-management) ซึ่งเกิดจากการผสมผสานระหว่างการจัดการ สองรูปแบบ คือ การจัดการโดยรัฐ (State Property Regime) กับการจัดการโดยชุมชน (Common Property Regime) ในกรณีสิทธิชุมชนที่เป็นหน้าที่ของรัฐ ซึ่งเป็นสิทธิเชิงกระบวนการ (Procedural Rights) นั้น หมายถึง สิทธิที่ทำหน้าที่เชิง กระบวนการ เช่น สิทธิในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร สิทธิในการมีส่วนร่วม สิทธิในการแสดงความคิดเห็น และสิทธิในการเข้าถึง กระบวนการยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม และใช้เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนไปสู่การคุ้มครองสิทธิเชิงเนื้อหา เช่น สิทธิของ ชุมชนในการจัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ อย่างสมดุลและยั่งยืน เป็นการรับรองและคุ้มครองสิทธิให้กับชุมชน ชุมชนสามารถใช้สิทธินี้ได้ทันที

ดังนั้น ถ้าภาครัฐและชุมชนสามารถนำสิทธิชุมชนมาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมใน ชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรมในยุคกระแสโลกาภิวัตน์แล้ว เชื่อว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาสาเหตุและผลกระทบที่เกิดจากโครงการ พัฒนาของภาครัฐที่นำมาดำเนินการขับเคลื่อนในพื้นที่ชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและสมดุลยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ในการแก้ไขปัญหาสาเหตุและผลกระทบที่เกิดจากโครงการพัฒนาของภาครัฐกรณีศึกษาโครงการขุดลอกคลอง บุษบกคโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของโครงการ ควรต้องให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนเป็นลำดับแรก หน่วยงาน เจ้าของโครงการและหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของโครงการ, ให้ประชาชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินงานของโครงการ, ให้ประชาชนในชุมชนมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็น และเมื่อมีปัญหาข้อขัดแย้งเกิดขึ้นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบควรให้สิทธิในการเข้าถึง กระบวนการยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมต่อชุมชนด้วย

หน่วยงานภาครัฐควรประเมินความคุ้มค่าของโครงการให้รอบคอบก่อนที่จะนำโครงการพัฒนาใดๆ เข้ามาดำเนินการ ขับเคลื่อนในพื้นที่ชุมชน โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงต่อพื้นที่ชุมชนนั้นๆ ควรกำหนด กรอบแนวคิดความคุ้มค่าของโครงการให้ชัดเจน โดยมีการประเมินผลของการดำเนินโครงการว่าผลลัพธ์จะได้ตามวัตถุประสงค์ ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่เพียงพอ และมีผลประโยชน์ที่สมดุลยั่งยืนกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมใน ชุมชนหรือไม่ ทั้งนี้ ต้องไม่คำนึงถึงผลสำเร็จที่พึงประสงค์ของโครงการเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องคำนึงถึงผลกระทบในทาง ลบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ด้วย

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรกำหนดมาตรการจูงใจในการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมในชุมชน เพื่อเป็นการขับเคลื่อนให้ชุมชนเน้นการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด (Wise use) เพิ่มการ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 11
The 11th STOU National Research Conference

อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน พัฒนานองค์ความรู้และเสริมสร้างการเรียนรู้ให้เกิดสำนึกรักษ์ และร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ประชาชนในชุมชนเพื่อการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- เจริญ คัมภีรภาพและคณะ. (2541). สารัตถะแห่งสิทธิชุมชน หลักการและความเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชน ในทรัพยากรชีวภาพและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย, ๒๕๔๑)
- เกียรติจิตร วัจนะสวัสดิ์. (2550) การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการดำเนินนโยบายของรัฐบาลด้านการบริหารจัดการทางาน. กรุงเทพฯ : กองแผนงานและสารสนเทศ กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน.
- เจมส์ แอล. เครย์ตัน. (2551). คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน การตัดสินใจที่ดีกว่าโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม. แปลโดย ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์, ดร.ถวิลวดี บุรีกุล, ผศ.ดร.เมธิศา พงษ์ศักดิ์ศรี. ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซต, บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และถวิลวดี บุรีกุล. (2548) ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy). กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.
- คะเนิงนิจ ศรีบัวเอี่ยม และคณะ. (2545) แนวทางการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 : ปัญหา อุปสรรค และทางออก. กรุงเทพฯ : ธรรมดาเพลส.
- อภิชาติ สถิตนิรามัย. (2555). รัฐธรรมนูญ การกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชน (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- อรรถัย กักพล. (2552). คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ : จริย สนิทวงศ์การพิมพ์.
- โกวิทย์ พวงงาม. (2548). การปกครองท้องถิ่นไทย : หลักการและมิติใหม่ในอนาคต. (พิมพ์ครั้งที่5). กรุงเทพฯ : วิญญูชน.
- จรัส สุวรรณมาลา. (2546). ธรรมชาติวิสัยขององค์การมหาชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุรักษ์ นิยมเวช. (2554). บทความเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองและการมีส่วนร่วมของประชาชน . (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักการพิมพ์สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2554). การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน [จุลสาร]. กรุงเทพฯ: สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- อนุรักษ์ นิยมเวช. (2554). บทความเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองและการมีส่วนร่วมของประชาชน (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักการพิมพ์สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.
- ติน ปรัชญพฤทธิ์. (2545). การบริหารการพัฒนา : ความหมายเนื้อหาแนวทางและปัญหา. (พิมพ์ครั้งที่6). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รุ่งภา ยรรยงเกษมสุข. (2557) “โลกาภิวัตน์ท้องถิ่นนิยม กับการโยกย้ายอดีต” Globalization, Localism and Nostalgia วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา 2, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2557): 7-10.
- สิริยา รัตนช่วย. (2560). “การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นภายใต้พลวัตของโลกยุคใหม่” วารสารการเมืองการปกครอง 7, 1 (มกราคม-เมษายน 2560): 75-79.